

Радівілов Д. А.

ORCID: 0000-0002-0692-1666

кандидат історичних наук, старший науковий співробітник,

заступник директора з наукової роботи

Інститут сходознавства імені А. Ю. Кримського

Національної академії наук України

м. Київ, Україна

ЗИГМУНТ СМОГОЖЕВСЬКИЙ І КОЛЕКЦІЯ АРАБО-МУСУЛЬМАНСЬКИХ РУКОПИСІВ НАУКОВОЇ БІБЛІОТЕКИ ЛНУ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Ключові слова: Зигмунт Смогожевський, ібадити, арабо-мусульманські рукописи.

Добре відомо, що значний внесок у вивчення ібадитської писемної традиції зробили польські сходознавці. Одному з них, Зигмунту Смогожевському (1884–1931), ми завдячуємо колекцією ібадитських рукописів, що нині зберігається у фондах Наукової бібліотеки Львівського національного університету імені Івана Франка. Історія формування колекції та її доля нерозривно пов'язані з життям вченого, що збіглося за часом із бурхливими подіями першої третини ХХ ст.

Зигмунт Смогожевський народився 12 жовтня 1884 р. в м. Паневежисі, але ще в ранньому дитинстві разом з батьками переїхав до Санкт-Петербурга. У 1903 р. З. Смогожевський вступив на арабсько-персько-турецько-татарський розряд факультету східних мов Санкт-Петербурзького університету. У 1909 р., отримавши диплом першого ступеня, З. Смогожевський, який оволодів арабською, перською, турецькою, османо-турецькою та чагатайською мовами, був залишений при кафедрі історії ісламу для підготовки до наукової роботи, а трохи пізніше отримав призначення на посаду приват-доцента історії мусульманського Сходу. У 1912 р. молодого вченого відряджають за кордон. У цей час Смогожевський працює в Парижі, а також в Італії, де знайомиться з видатним сходознавцем Карло Налліно. Наприкінці 1912 р. З. Смогожевський вирушає до Алжиру і, вступивши на дипломатичну службу, розпочинає там виконання обов'язків російського віце-консула. В Алжирі З. Смогожевський знайомиться з найвідомішим фахівцем із мусульманської Африки та дослідником берберських мов Рене Бассе, а навесні 1913 р. вирушає на південь, у Варглу та Ваді Мзаб, де за посередництва кадї Гардайї Сі Дауда б. Бакіра збирає

матеріали до історії північноафриканських ібадитів. Навесні 1914 р. вчений вирушає до Каїра, де знайомиться з ібадитським шейхом з Джабал Нафуса Мухаммадом б. Йусуфом ал-Баруні, який мешкав тоді в Каїрі. Влітку 1914 р. З. Смогожевський їде до Сирії, зупиняється у Дамаску, де працює у бібліотеці аз-Загірія, і, зацікавившись ученням друзів, відвідує Ліван і Джабал ад-Друз.

Перша світова застала вченого у Сирії – у листопаді 1914 р. З. Смогожевського інтернують як російського підданого й у червні 1915 р. висилають транспортом інтернованих спочатку в Урфу, а потім у Бозкир. Частину зібраних рукописів Смогожевський залишає у Дамаску у грецько-православного патріарха, а частину бере із собою. У травні 1917 р. завдяки клопотанням співробітників американського консульства вчений отримав дозвіл оселитися в Константинополі, звідки навесні 1919 р. вирушив до Парижа. У Франції Смогожевський працює в російському посольстві, яке перетворилося в цей час на емігрантський штаб боротьби з більшовизмом (*Русское политическое совещание*), і пише кілька робіт про ситуацію на Кавказі.

Із заснуванням Другої Речі Посполитої, завдяки старанням свого друга професора Я. Чекановського, члена польської делегації на Мирній конференції в Парижі, учений вступив на дипломатичну службу до польського МЗС. Під час польсько-радянської війни 1919–1920 рр. З. Смогожевський перебував у складі польської дипломатичної місії в Баку (Азербайджанська Демократична Республіка), і навесні 1920 р., вже як польський дипломат, знову був інтернований, цього разу більшовиками, після встановлення ними радянської влади в Азербайджані. Восени того ж року З. Смогожевського доставили до Москви і на якийсь час помістили до Бутирської в'язниці, але вже навесні 1921 р. вислали до Польщі. Ще на кілька років З. Смогожевський повертається до дипломатичної роботи, цього разу – у складі польської дипмісії у Белграді.

Незабаром Смогожевський приймає рішення залишити службу в польському МЗС, а з весни 1924 р. вступає на посаду професора мов та історії мусульманського Сходу на філософському факультеті університету Яна Казимира у Львові, маючи амбітний план створення при Університеті Інституту сходознавства (*Instytut Orientalistyczny*). У квітні 1924 р. Смогожевський знову подався на Схід, щоб привезти рукописи, раніше залишені в Дамаску. У серпні 1925 р. і в квітні 1927 р., у рамках досліджень з історії ібадитів та ібадитської літератури, З. Смогожевський здійснює подорожі до Алжиру, потім, у 1928 р., до Тунісу (о. Джерба, Джабал Нафуса, Гадамес). Остання поїздка до Магриба остаточно підточила і без того слабе здоров'я вченого – після повернення до Львова у Смогожевського виявили

туберкульоз легень. У лютому 1931 р. З. Смогожевський відвідав Алжир востаннє. У червні того ж року вченого було обрано деканом гуманітарного факультету Університету Яна Казимира. На цій посаді він залишався до своєї смерті 9 листопада 1931 р.

Колекція ібадитських рукописів Львівського університету збиралася З. Смогожевським протягом тривалого часу під час перебування вченого в Алжирі, зокрема в оазі Мзаб – центрі ібадитської вченості, а також у Каїрі. Дані рукописів покладено в основу низки статей вченого, присвячених ібадитам Магриба. Одна з них, *Essai de Bibliographie Ibadite-Wahbite*, мала стати прологом до серійного видання середньовічних творів ібадитських авторів (*Biblioteka ibaditika*) та ґрунтового дослідження історії північноафриканських ібадитів. Роботу над рукописами продовжив учень та молодший колега З. Смогожевського, Тадеуш Левицький (1906–1992). Спираючись на новий фактичний матеріал, він видав низку робіт, присвячених історії ібадитів та розвитку ібадитської писемної традиції в Магрибі в середні віки. Найбільш помітні з них біобібліографічне дослідження *Les historiens biographes et traditionnistes Ibādītes-Wahbites de l'Afrique du Nord du VIII-e au XVI-e siècle* та стаття *al-Ibādīyya* до другого видання фундаментальної *The Encyclopaedia of Islam*. У роки Другої світової війни частина колекції З. Смогожевського потрапила до бібліотеки Краківського університету. За словами Т. Левицького, це сталося завдяки зусиллям Мар'яна Левицького – польського тюрколога й монголіста. Проте значна частина рукописів З. Смогожевського залишилася у Львові, але до 1989 р. вони вийшли з широкого наукового обігу. Так, у 1961 р. той же Т. Левицький припускав, що львівська колекція розсіялася чи загинула, а алжирський історик Ісма'їл ал-'Арабі дещо пізніше, у 1979 р., зазначав, що доля одного із львівських рукописів (мався на увазі список *Kimaḅ sīyār al-a'imma wa-ahbarigim* Абу Закарії Йах'ї ал-Варджлані), йому не відома. Разом із тим, лєнінградський арабіст Михайло Васильович Чураков, він же Я. І. Прокопєць (1893–1987), звертався до львівських списків *Kimaḅ sīyār* Абу Закарії ал-Варджлані, працюючи над монографією «Народний рух у Магрибі під прапором хариджизму». У книзі, яка писалася у другій половині 1950-х – 1970-х рр., але побачила світ лише 1990 р., після смерті автора, є численні посилання на три львівські списки хроніки Абу Закарії ал-Варджлані. Для М. В. Чуракова львівські списки твору Абу Закарії, поряд із давно відомою хронікою Ібн Сагира у перекладі Адольфа де Калассанті Мотилінського, стали чи не найсуттєвішим джерелом відомостей про імамат ібадитів у Таґарті. Пізніше короткий опис ібадитських рукописів зі Львова у вигляді наукової доповіді підготував О. Савченко (1989 р.).